

Goran Vojnović

PISMO ZANAMCEM

Brez skrbi, konec sveta je že za nami

Še danes vidim podobo neba, kot se vidi z balkona našega stanovanja v ljubljanskem Polju. Na balkonu stojim šestletni jaz in prestrašeno zrem v veliko modrino nad seboj, čakajoč, da se na njej pojavi gromozanski črni oblak, ki ga nosi k nam iz daljnega Černobila. Verjamem, da imajo v Černobilu tovarno, v kateri izdelujejo črne oblake, a eden jim je zdaj ušel in ga nosi proti nam. »Ne skrbi, naši vetrovi bodo vse razpihali,« me skuša pomiriti mama, oče pa govori, naj pridem nazaj v stanovanje in neham buljiti v nebo, da ni nobenih črnih oblakov in da samo preveč gledam televizijo.

Ne spomnim se, ali sem takrat razumel, kaj pomeni jedrska nesreča in kako nevaren je lahko radioaktivni dež, vem le, da sem se takrat prvič ustrašil konca sveta in da sem si v svoji mali domišljavi glavi dejansko zamislil, kako nas bo vse prekrila velikanska črnina. Črnina iz Černobila.

Zgolj pet let pozneje nam je spet grozil konec sveta, ki je bil enajstletnemu meni enako nepredstavljiv. A me ni bilo več strah. Vojno sem poznal iz partizanskih filmov, vojna je bila igra, ki smo se jo med bloki igrali s prijatelji, vojna je bila akcijski spektakel, poln mišičastih junakov, in ko so nas začela preletavati vojaška letala, smo otroci dvignili pogled proti nebu in rekli: »Vaaaav!«

Ko sem videl razdejanje, ki ga je vojna pustila za seboj, sem bil star šestnajst let. Na obisk k bosanskim sorodnikom smo se v začetku leta 1997 peljali skozi zapuščena in do zadnje hiše razrušena mesta, na desetine kilometrov smo prevozili mimo požganih in izropanih vasi, ko pa smo naposled prišli do babičine hiše, smo si s sorodniki srečni padli v objem povsem enako kot pred vojno. In potem smo se tako kot nekoč nagnetli v babičini dnevni sobi in se preglašajoč drug drugega pogovarjali o tem, kako nam gre otrokom v šoli, ali ima kdo od nas punco ali fanta, ali se moj oče še vedno tako zelo jezi in kakšna se nam zdi bratrančeva bodoča žena.

In vmes smo govorili še o prijateljih, ki so umrli v vojni, o človeku iz vasi, ki ga je zadel ostrostrelec, ko je kadil na balkonu, o granati, ki je padla na dvorišče med babičino in tetino hišo, o sorodnikih, ki so jih mučili v vojaškem zaporu, o vojni policiji, ki je babici in pokojnemu dedku vdiral v hišo, ter o ljudeh, ki so se vselili v hišo čez cesto, v kateri je pred vojno živel babičin brat.

A potem smo se spet vrnili k temu, kaj bomo jedli za kosilo, preštevali, kdo od otrok ne je zelenjave in kdo ne kisle smetane, ter se spraševali, ali bi kdo pred kosilom spil še eno kavo. In bilo nam je lepo in bili smo srečni, da smo spet skupaj in da je vse spet tako, kot je nekoč bilo. In ta

trenutek sreče, četudi zmoten in lažen, je bil eden najlepših trenutkov mojega otroštva.

Ljudje pač zmoremo uživati življenje navkljub zavedanju njegove minljivosti. V romanu *Stroji kot jaz* angleškega pisatelja Iana McEwana je prav to ena redkih človekovih veščin, ki se je umetna inteligenca ni zmožna priučiti, ta nezmožnost pa človeške robote naposled privede do samouničenja. Spoznanje o trpljenju, ki ga nenehno povzroča človek, je namreč za robote s človeškim umom preveč obremenjujoče, da bi lahko z njim živeli. McEwanovi roboti so torej po svoje radikalizirali misel nemškega filozofa Theodorja Adorna, ki je zapisal, da je pisanje pesmi po Auschwitzu barbarsko. Robotom se zdi po Auschwitzu barbarsko živeti in se zato življenju preprosto odpovedo.

A za razliko od preobčutljivih človeških robotov smo ljudje zlahka barbari in brez večjih težav pišemo pesmi tudi po Auschwitzu. In po Srebrenici in po Alepu in po Buči. Ljudje po vseh teh morijah živimo naprej, sprijaznjeni s tem, da drugačno življenje niti ni mogoče. In vprašanje je le, ali je ta naša sposobnost, da živimo navkljub smrti, prirojen dar, ali pa se mi v neobčutljivosti sčasoma izurimo, iz česar izvira stara bosanska šala o Muju, ki po tistem, ko v časopisu prebere, da je svet prizadela finančna kriza, zaskrbljeno zavzdihne: »Ubogi Švedi.« In ko ga vsi okoli njega vprašujoče pogledajo, češ, kakšni Švedi, jim Mujo pojasni: »Švedi niso vajeni kriz, njih bo to res prizadelo.«

A kakorkoli že, nekaj tolažilnega in nemara celo lepega je bilo v tisti podobi sveta po njegovem koncu, v podobi družine, ki se je po šestih letih znova zbrala v babičini hiši. Ta

podoba me je zaznamovala enako kot me je zaznamovala vojna in tako se po eni strani boleče zavedam, da se lahko moj svet že jutri raztrešči, po drugi strani pa mi nekaj prišepetava, da se bodo črepinje tega raztreščenega sveta na posled spet zlepile skupaj in se bodo ljudje spet veselili, se zaljubljali in se poročali ter rojevali otroke, ki se bodo veselili, se zaljubljali in se poročali ter ... S ščepcem samoironije bi lahko rekel, da verjamem v to, da bo na koncu vse dobro in da če ni dobro, potem še ni konec.

Izkušnja konca sveta je torej iz mene ustvarila mešanico pesimista in optimista, mi podarila vero v to, da naravne katastrofe, vojne in vse druge grozote pridejo in grejo, točno tako kot stoletja dolgo prihajajo in odhajajo v Andrićevem Mostu na Drini, medtem ko Drina in z njo življenje tečeta naprej. Roman Most na Drini je bilo eno prvih velikih knjižnih del, ki sem jih prebral, in v svojem bistvu se mi je zdel neverjetno skladen z mojo izkušnjo. Naravne nesreče so ljudi ob višegrajskem mostu povezovale, vojne pa so te vezi razdirale; to izmenjevanje je bilo podobno valovanju, ki nad Višegrad v valovih prinaša zdaj takšno, zdaj drugačno nesrečo. A ko tako kot Andrić malo odmakneš pogled, vidiš le še umirjeno vodno gladino, ki počasi teče svojo pot. Pravzaprav vidiš čas, ki ga ne narava ne človek ne zmoreta razburkati.

V tem svojem pesimističnem optimizmu sem, denimo, dolgo časa verjel, da smo preveč pohiteli z gorečim zavračanjem ideje ameriškega politologa Francisa Fukuyame, da je človeštvo s padcem Berlinskega zidu dospelo na konec zgodovine, ideje, ki je kot malokatera druga ideja zaznamovala sodobni svet in naš odnos do njega.

Liberalna demokracija resda ni prevladala svetu, kakor je napovedal Fukuyama, saj se je izkazalo, da kapitalizem enako dobro, če ne celo bolje deluje tudi v avtokratskih družbah, a je zato globalni kapitalizem precej uspešno uniformiral želje in potrebe ljudi po svetu. Pravzaprav sem v zadnjih dvajsetih letih med potovanjem po različnih celinah lahko s prostim očesom opazoval, kako postaja življenje v Šanghaju, Guadalajari, Johannesburgu ali Kolombu vedno bolj podobno življenju v Berlinu, Parizu ali Ljubljani, kar me je med drugim navdajalo tudi z upanjem, da se bodo družbeni sistemi dolgoročno prisiljeni prilagoditi pričakovanjem, potrebam in željam ljudi v teh mestih oziroma njihovem vse večjemu konformizmu.

Seveda je bilo to moje upanje naivno in dobrohotno – in je zanemarjalo predvsem potrebo ljudi po ohranjanju reda in po vladavini znanega, kar je v pisanem, kaotičnem in globaliziranem svetu odprlo prostor populističnim avtokratom, kot so Trump, Erdoğan ali Bolsonaro – a bil sem pač prepričan, da je strah pred izgubo udobja lahko močna in nepredvidljiva družbena sila. Kratkoročno se torej srednji razred morda še ne bo uprl, saj ima preprosto preveč za izgubiti, sem si mislil, a dolgoročno se cena njegove pasivnosti nedvomno zvišuje in bo za avtokrate slej ko prej postala nevzdržna.

V bistvu sem to svoje razumevanje sveta ohranil skorajda do današnjih dni in zato sem si tudi nedolgo po začetku pandemije drznil zapisati, da se bomo še pred njenim koncem panično zatekli nazaj k znanemu in da pandemija ne bo prinesla radikalnih sprememb v našem vedenju in mišljenju. To se mi je zdelo dokaj očitno, a me je pozneje vseeno

osupnila hitrost, s katero smo pustili za seboj te nenavadne čase in se vrnili v okvire svojega življenja pred pandemijo. Zdelo se je namreč, da je ta le mračen sen, iz katerega smo se v nekem trenutku prebudili, prižgali luč in si obrisali pot s čela, nato pa zopet vstali v povsem običajen dan.

Ko se je konec februarja letos začela ruska agresija na Ukrajino, je bilo povratek k znanemu malce težje napovedati. Še posebej po tistem, ko sem v začetku aprila za tri mesece odpotoval v Berlin in tam naletel na resnično predapokaliptično ozračje. Grožnje s pomanjkanjem žita in olja, višanje cen bencina in električne energije, nemške napovedi povečanega oboroževanja ter odločitvi Švedske in Finske, da zaprosita za vstop v NATO, vse to je v nemški družbi ustvarjalo izjemno nalezljivo negotovost.

A potem se je vojna bolj kot ne omejila na vzhodni in južni del Ukrajine in so se vsakodnevna poročila iz bojišč začela ponavljati, mi pa smo pozornost preusmerili h koncu šolskega leta in prihajajočim poletnim počitnicam. Seveda sem še vedno spremljal dogajanje v Ukrajini zavedajoč se, da ta vojna vse bolj določa moj vsakdan, in tudi rožljanje z jedrskimi bombami me je vznemirjalo, a resnega strahu in negotovosti ni bilo več. Spet mi je nekaj začelo prišepetavati, da bo vse dobro in da bo tudi ta groza minila, kakor so minile vse pred njo.

A danes mi to prišepetava le še odmev nekdanjega glasu. Predobro se namreč zavedam, da črnih oblakov, ki jih zdaj nosi k nam, naši vetrovi ne bodo razpihali. Ko pogledam le malo dlje v prihodnost, v deset, dvajset let oddaljeno prihodnost, nisem več niti najmanj prepričan v to, da se bo svet po svojem koncu znova sestavil nazaj. V bistvu si sveta

po njegovem koncu sploh nisem več sposoben zamisliti, saj imajo groze, ki nad nas prihajajo zdaj, povsem drugačno naravo. Če so namreč vse prejšnje groze v mojem življenju prihajale in odhajale tako, kot so prihajale in odhajale v *Mostu na Drini*, pa nove groze le prihajajo. Oziroma so že tukaj.

Podnebne spremembe so tukaj in jasno je, da ne bodo odšle. Vprašanje je samo, kako zelo uničujoče bodo. Zelo podobno je z nenadzorovanim tehnološkim razvojem, pri katerem smo prav tako že davno prešli točko, ko bi lahko nanj vplivali ter s svojim delovanjem preprečili nepredvidljive in neželene posledice. In potem je tu – kot češnja na tej srhljivi torti – s prihodom družbenih omrežij dokončno razkrojen medijski in z njim javni prostor, ki se je nepovratno preobrazil v prostor brez resnic in brez laži, v prostor brezkončne množice besed in podob, enako praznih, enako breztežnih, enako nesmiselnih.

Vse te groze so, kot že rečeno, po svoji naravi drugačne od groz, s katerimi smo se seznanili doslej, in zelo verjetno bodo svet raztreščile na zelo drugačen, nam še nepredstavljen način. Zato se danes spet počutim kot tisti šestletni fant, ki je nekoč prestrašeno zrl v nebo in čakal, da se na njem pojavi črni oblak iz Černobila. Dovolj je namreč že, če se v mislih poigram z idejo o s pomočjo sodobne medicine oziroma umetne inteligence podaljšanjem življenju, če le malo raztegnem pričakovano življenjsko dobo, le na sto trideset ali sto petdeset let, in že se v meni prebudi bojazen, da bo s tem nastopil konec sveta, kot ga poznamo, da bo življenje preprosto izbilo iz znanih okvirjev.

Že zdaj smo raztegnili čas odraščanja, tja do tridesetega leta smo ga razvlekli, daljšamo pa tudi obdobje poklicne

aktivnosti, ki ji sledi vse daljša in tudi vse aktivnejša starost, a vendar še vedno vztrajamo znotraj obstoječega, tridelnega ustroja življenja. Sprva si otrok in zate skrbijo starši ali skrbniki, nato odrasteš, se naučiš skrbeti zase in postopoma še za druge, predvsem za družino, naposled pa si starec, ki se počasi umikaš in se na koncu znova predaš v skrb drugim ljudem.

In kaj se bo zgodilo, se sprašujem, ko bomo življenje raztegnili tako zelo, da ta tri obdobja ne bodo več zadostovala? Oziroma povsem banalno: Če bi šestdesetletnik vedel, da ima pred seboj še slabih sto let življenja, bi bil pripravljen živeti naprej s svojo dosedanjo partnerko in uživati mirno starost? Ali pa bi se njegovo življenje takrat šele začelo? Ali še bolj banalno: Ali lahko družina v takšnem svetu obstane kot osnovna celica družbe? Ali lahko sploh obstane?

Tehnološki napredek žal niso le miselne igrice, temveč vedno večji del naše resničnosti, čeprav večina ljudi zaznava le drobce tega napredka. Če namreč danes, z deset- ali celo dvajsetletno zamudo odkrivamo škodljivost družbenih omrežij in njihov vpliv na vse nas, potem se lahko le vprašamo, s kolikšno zamudo bomo odkrivali posledice jutrišnjih inovacij oziroma ali bomo te posledice sploh še zaznavali. Tehnološki napredek nas vse bolj prehiteva in časa za kritično odzivanje nanj je vedno manj. Tehnološka industrija že dolgo ne sledi našim dejanskim potrebam, marveč jih vse pogosteje naključno ustvarja, s čimer smo potisnjeni v odvisnost od stvari, ki jih ne potrebujemo in jih pogosto tudi ne želimo. Na vprašanje, kam nas vse to pelje, verjetno nihče nima odgovora.

Na prvi pogled si je nekoliko lažje zamišljati uničujoče posledice podnebnih sprememb, saj obstajajo srhljive in zelo

nazorne simulacije sveta, v katerem se vodna gladina oceanov dvigne za več kot meter in se povprečne temperature zraka na Zemlji povišajo za nekaj stopinj Celzija. A kako natančno se bo to odrazilo na naših vsakdanjih življenjih, ne zna napovedati nihče. Tega se pač ne da simulirati, saj ni dovolj, če svoj svet s pomočjo domišljije prestaviš v toplejše kraje, kjer si morda nekoč dopustoval. Različne kulture so se namreč skozi stoletja izoblikovale prav v skladu z obstoječimi vremenskim razmerami, zavedno in nezavedno so ljudje svoja življenja prilagodili vremenu, prilagodili so mu svoje navade, običaje in celo vero. Prilagajanje podnebnim spremembam bo zato bržkone bolj podobno preseljevanjem naših nomadskih prednikov, ki je povsem spremenilo njihov način življenja in njihovo kulturo.

Med pandemijo smo lahko opazovali tudi neke vrste simulacije sveta brez resnice, ko je o enem samem virusu krožilo nešteto različnih resnic. Bila je to simulacija sveta, v katerem se ljudje nenadoma znajdemo v neštetih različnih resničnostih, s povsem različnimi vedenji in prepričanji. To je bila seveda le nežna uvertura, saj se je proces razkroja medijskega in javnega prostora šele dobro začel, a se nam je pred očmi kljub temu zelo jasno izrisal svet vzporednih resničnosti, v katerem se je večina ljudi pred orkanskim trkanjem različnih resnic zavlekla v mirne zalive najrazličnejših teorij zarot in se čvrsto zasidrala v njih.

Zato je razumljiva bojazen, da bo že kmalu postalo nemogoče presojati, kaj je res in kaj ne, da bo vsakdo verjel, da resnico pozna, a se bo istočasno naše vedenje pogrezalo v vse večji dvom, ki bo, paradoksalno, postal prevladujoč občutek tega navidezno vsevednega časa. Razumljivo nas skrbi, da

bomo poslej živeli s trajno slutnjo, da je lahko že jutri vse videti prav nasprotno, kot je videti danes, in se resnica izkaže za laž, laž pa za resnico.

Pravzaprav mi to že živimo. Ko danes sedim ob oknu svojega stanovanja in opazujem, kako med tem, ko se megla počasi dviguje, pod mojim oknom poštar dostavlja pošto, in poslušam stroje, ki v bližini prenavljajo nekdanjo tovarno koles, ali avtobus, ki se ustavlja na bližnji postaji, jaz opazujem in osluškujem včerajšnji svet, v katerem so se vsi usodni dogodki že odvili. Z mojega okna je sicer vse videti in slišati enako, kot je bilo, ko sem se pred petnajstimi leti preselil sem, in morda bo tudi čez dvajset let vse videti in slišati enako, a vendar je to podoba sveta, ki ga ni več.

V včerajšnjem svetu le še čakamo, da bomo uzrli posledice tega, kar se je že zgodilo. Ko torej gledamo svet pod svojim oknom, je, kot bi gledali v zvezdo, ki je visoko na nebu že ugasnila, le da mi tega še dolgo ne bomo izvedeli. Tako podnebne spremembe kot tehnološki napredek so namreč naš svet nepovratno spremenili in vprašanje je le, kdaj bodo te spremembe postale vidne tudi s prostim očesom.

Danes mi je zato v svet težko zreti brez strahu in nejevere, strah in nejevera pa ne moreta biti dobra iztočnica za pisanje o prihodnosti. Ta trenutek je kvečjemu primeren za dokončno priznanje naše nemoči, za priznanje naše nezmožnosti, da bi sooblikovali jutrišnji svet. V tem našem včerajšnjem svetu lahko mi le še priznamo poraz in se zanamcem opravičimo, ker ne vemo, kaj jim v resnici zapuščamo. In morda je edino sporočilo, ki ga lahko ta trenutek zapustimo zanamcem, prav zavedanje, da nam je prihodnost spolzela iz rok, da nam je naposled postala nedosegljiva.

Ko namreč danes kot prestrašeni otroci s svojih balkonov zremo v nebo, niti ne vemo, kakšne barve oblaki se bodo na njem pojavili, ne vemo, od kod jih nosi k nam, a vendar vemo ali vsaj slutimo, da nebo nad nami ne bo ostalo modro. Vemo tudi to, da se za izginjajočo modrino neba nismo borili tako brezpogojno, srčno in požrtvovalno, kot bi si naši zanamci zaslužili.

Goran Vojnović, pisatelj, filmski in televizijski režiser, publicist. Je avtor romanov *Čefurji raus* (2008), *Jugoslavija, moja dežela* (2015), *Figa* (2016), *Đorđić se vrača* (2021) in knjige za otroke *Sinica in taščica* (2022). Objavil je zbirko kolumn *Ko Jimmy Choo sreča Fidela Castra* (2010) in zbirko esejev *Zbiralec strahov* (2022). Je prejemnik nagrade kresnik za leta 2009, 2013 in 2017. Leta 2017 je za roman *Figa* prejel Župančičevo nagrado, leta 2018 pa za delo *Jugoslavija, moja dežela (Jugoslavia, terra mia)* italijansko nagrado Latisana per il Nord Est. Leta 2020 je za isti roman prejel poljsko nagrado Angelus.